

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Stolpabäck

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken – 19 miljöer, Långasjö socken – 19 miljöer och Vissefjärda socken – 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS: "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en linugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1–3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

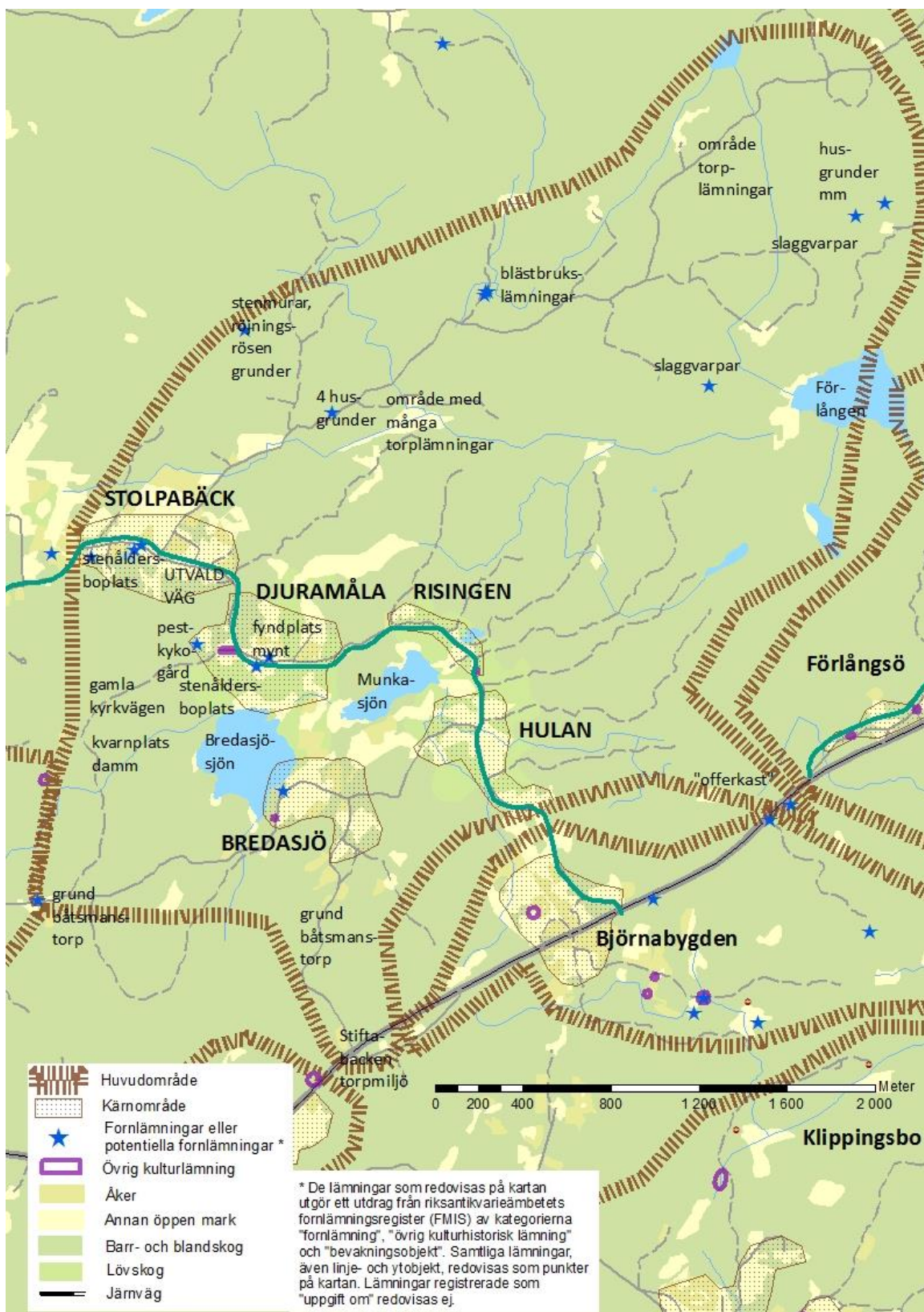
- Klass 1 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 – miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otvivelaktigt dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Omslagsbild: Mitt emot affären låg ishuset, där alla som ville från byn kunde hyra ett isfack. Den lilla byggnaden är på så sätt ett minne från tiden före kylskåpets intåg i landet, med högt kulturhistoriskt värde. Platsen var också en mötesplats. I stenmuren finns en järnring där man kunde binda hästen. Stenmur och hamlade träd här är också kulturhistoriskt intressanta.

Huvudområdet med de fem byarna.

Lyckebyåns vägar: Slingrande grusväg med äldre sträckning, kantad delvis av stenmurar, uppvuxna ekar. Skolmiljö och vägkorsning som mötesplats. Lanthandel samt unikt ishus.

Skogslandets jordbruk: Öppet odlingslandskap med stenmurar, hamlade träd. Traditionella mangårdsbyggnader och ekonomibygnader. Ett stort antal torp- och backstugemiljöer (grunder) på byns utmark.

Skogen som resurs: Slaggvarpar norr om byn.

Stolpabäck är en av byarna utmed vägen runt sjöarna Bredasjösjön och Munkasjön. Vägen som slingrar sig genom byn har samma sträckning på kartan från 1845 som idag, och är klassad som kulturhistoriskt värdefull vägmiljö. Vägens landskap har stenmurar, hamlade träd och grusbeläggning. Byn präglas av att den är utskiftad, med bebyggelsen orienterad glest utmed vägen. Bebyggelsen är blandad. Flertalet gårdar har bevarade traditionella ekonomibygnader, som ladugårdar i skiftesverk, stenkällare och andra uthus. Landskapet präglas av de öppna inägorna.

Huvudområdet Stolpabäck

Utmarken som hör till Stolpabäcks by är ovanligt stor till ytan. Den sträcker sig nordost om byn, och gränsar till sjön Förlången. I detta område har funnits ett stort antal torp- och backstugor.¹ Flera finns kvar som byggnader och många som grunder. Uppodlade mindre åkrar vid dessa är också kännetecknande. Utmarken användes också av bönderna i byn som slåttermark. De hade bland annat varsin smal remsa mark mot sjön Förlången för att alla skulle ha tillgång till den ekonomiskt viktiga slåttermarken som fanns i blöta partier utmed sjöar och vattendrag. I Stolpabäck finns flera kända lämningar, registrerade i fornlämningsregistret. De äldsta består av fyndplatser för flinta² och yxa³, som tolkats som sannolika boplatser från stenåldern. Det finns

¹ De olika ställena och vilka som bodde där finns väl redovisat i en artikel i *I Dackebygd* från 2011, sid 81 ff.

² På angiven plats har påträffats ett spånfragment med retusch, sydv. skandinavisk flinta. På samma plats har tillvaratagits en bit slagen (?) kvarts. Fynden gjordes år 1994 och förvaras hos upphittaren Solvig Lundin, Stolpabäck. Sannolikt boplat, dock inga återfynd vid besiktningstillfället. RAÄ-nummer Vissefjärda 284:1.

Fyndplats för flintboll. På angiven plats har enligt uppgift påträffats en flintboll med svallad cortex (strandflinta). Ett avslag har slagits ur bollen som är av sydv. skandinavisk flinta. Fyndet gjordes 1994 och förvaras i den intill fyndplatsen liggande fastigheten hos familjen Lundin, Stolpabäck. Bra boplatsläge. Inga återfynd vid besiktningstillfället, marken ej plöjd. Närheten till och ev. samband med nr. 259. RAÄ-nummer Vissefjärda 281:1.

³ Fyndplats för tjocknackig bergartsyxa. På angiven plats har påträffats en tjocknackig yxa, grönsten, hel 128x41x29 mm. Yxans smalsidor svagt välvda. Fyndet gjordes 1982 vid handgrävning i trädgårdsland. Trädgårdslanden på tomten är vidare: 2) Fyndplats för diverse mynt. Mynten är företrädesvis av koppar och är präglade på 1700-talet och 1800-talet. Även senare mynt förekommer. Ett mynt är av silver. Myntets framsida visar envapensköld med tre kronor flankerad av årtalet (15)81. Den läsliga delen av kanttexten lyder MONETANOVA. Av åtsidans kanttext kan IOHAN urskiljas. Präglingsherre är således Johan III. Kerstin Lejeborg, Stolpabäck, förvarar ett antal mynt som framkommit vid trädgårdsarbete. Tänkbart boplatsläge. Inga återfynd vid besiktning av de öppna trädgårdslanden. Närhet till och ev. samband med nr. 281. RAÄ-nummer Vissefjärda 259:1.

också medeltida lämningar i form av ett område med flera slaggvarpar⁴ samt husgrunder⁵ och röjningsrösen⁶ som kan vara 1800-tal eller äldre.

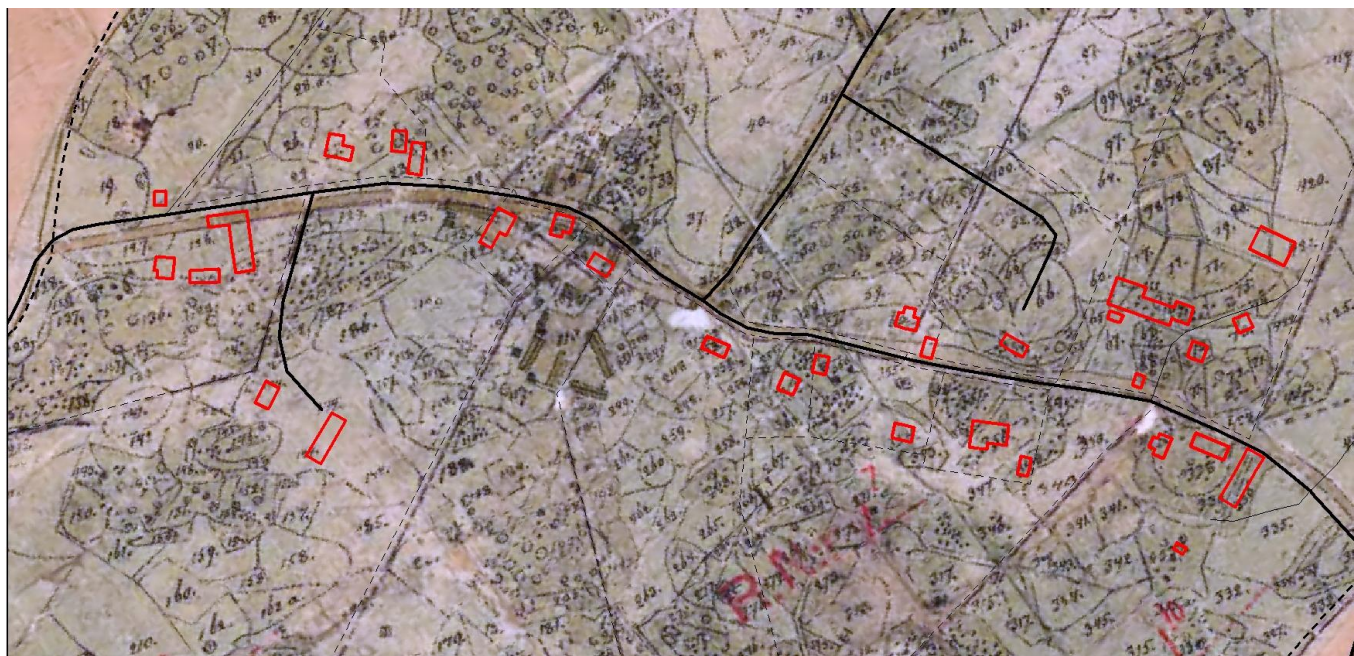

Ett utsnitt ur 1845 års karta visar vägen ut och några av de odlingar och torp-eller backstugor som fanns på utmarken. Även böndernas smala ägoremsor ner mot sjön Förlången och den slåttermark som fanns där syns.

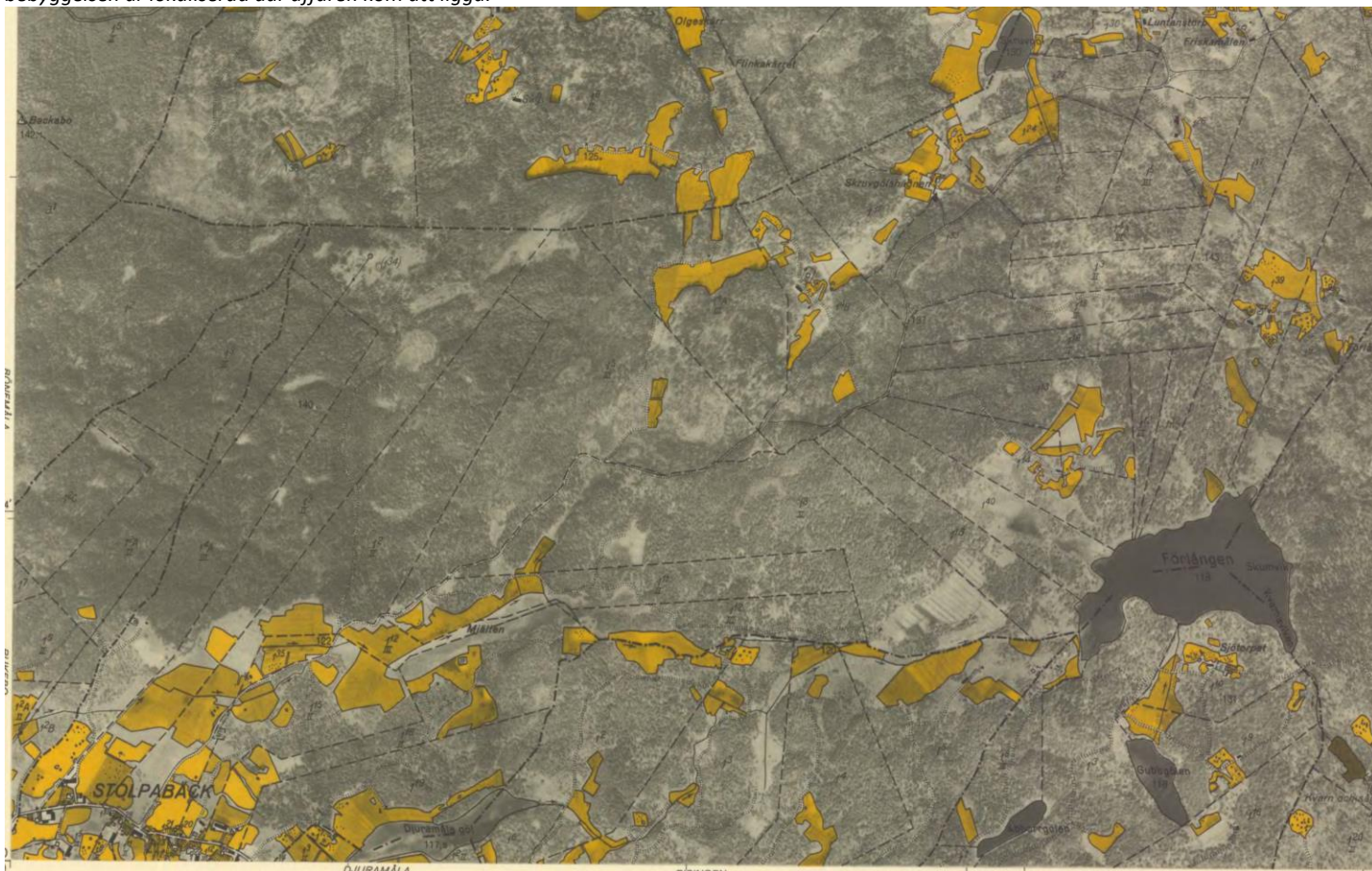
⁴ Område med slaggvarpar RAÄ-nummer Vissefjärda 144:1, 144:2 och 144:3, samt söder om ytterligare två registrerad slaggvarpar, RAÄ-nummer Vissefjärda 16:1 och 198:1. Fyndplats för slagg. Vid grävning för tillbyggnad av hus för 2 år sedan påträffades på ca 1 m dj en hel del slagg. Huset står på den gamla tomten, varför det är troligt att slaggen hamnat där som fyll, i ett tidigare skede. Vid inventeringstillfället 1977 påträffades ingen slagg där. RAÄ-nummer Vissefjärda 142:1.

⁵ Husgrunder, sentida, bestående av 4 husgrunder, varav 1 med skorstensstock och övriga med kallmurade sidor. Välbevarade lämningar av backstugetomt som övergavs på 1910-talet. Enligtuppgift byggdes huset av "Skolkallen" till hans föräldrar som blev tvungna att lämna sin lilla gård efter laga skiftet. RAÄ-nummer Vissefjärda 143:1.

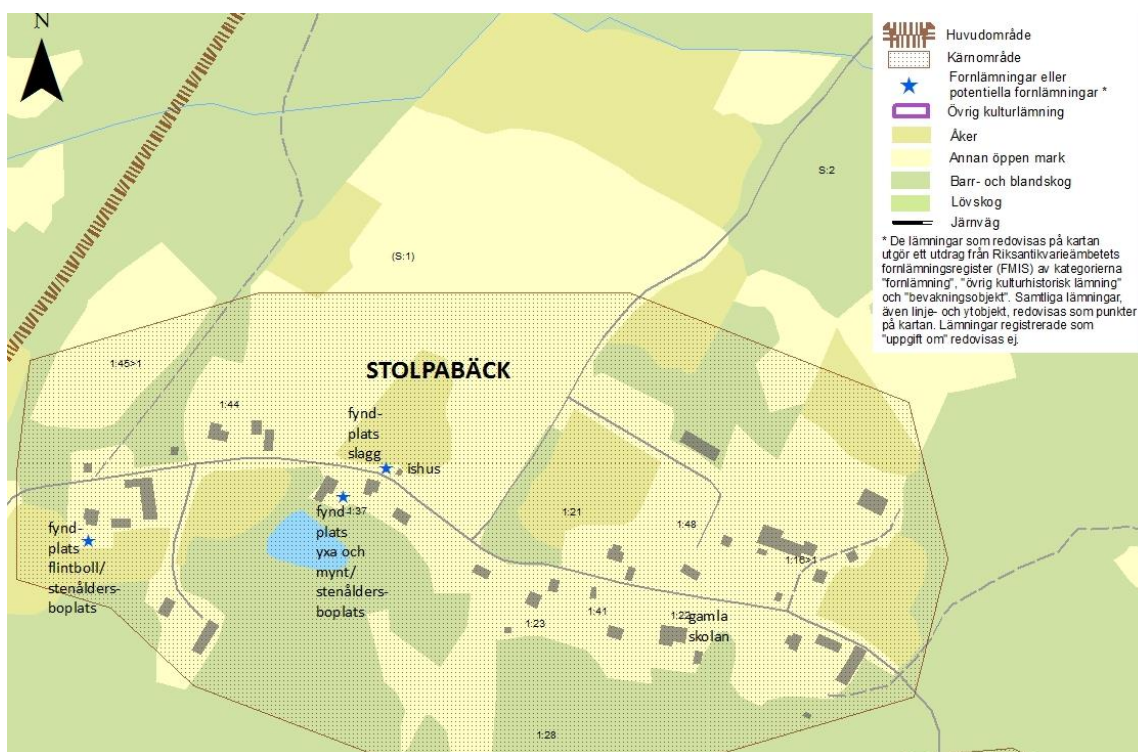
⁶ Område med sentida röjningar bestående av stenmurar, röjningsrösen, röjda ytor och eventuell husgrund. Stället stod 1845 i laga skiftesakten för byn angiven som "öde åker". RAÄ-nummer Vissefjärda 141:1.

Skifteskartan från 1845, med dagens byggnader (röda) ovanpå, samt dagens vägar (svarta). Det framgår att den ursprungliga bebyggelsen är lokaliserad där affären kom att ligga.

Jämför denna karta från ca 1940 med kartan från 1845, ungefär 100 år tidigare. De gula partierna är uppodlade åkrar.

Kärnområdet Stolpabäck

Vägen genom byn följer samma sträckning som den gjorde då skiftet genomfördes i mitten av 1800-talet, men kan också vara äldre. Vägen är klassad som kulturhistoriskt särskilt intressant väg. Bebyggelsen är orienterad utmed vägen. Bebyggelsen är blandad, med både traditionella parstugor och enkelstugor (från mitten av 1800-talet) och bostadshus av mer villakaraktär (från 1900-talets början). Särskilt en av byns parstugor är av äldre karaktär

Skolan (1908) och två affärer har påverkat byn i hög grad. Många människor från grannbyarna hade ärende hit. Vid vägskälet låg en brunn som delades av fem hushåll. Detta var en mötesplats, som också fungerade som samlingsplats för ungdomar från närliggande byar. Den ena affären tillhörde Maja och Viktor. Han var repslagare inom marinen⁷. Viktors replageriutrustning finns sparad i Vissefjärda hembygdsmuseum. Byggnaderna som inrymt affärer och skola är ganska förändrade. Mitt emot en av affärerna ligger ett bevarat litet ishus, med kulturhistoriskt intresse som ett fenomen från en tid innan frysboxen blev vanlig hos var och en. Andra byggnader av kulturhistoriskt intresse är en representant för en torpmiljö, Stolpabäck 1:21, och en representant för en gårdsmiljö, Stolpabäck 1:48.

⁷ Han hade jobbat både i Göteborg och Karlskrona

Referenser

Lantmäteriets historiska kartor

Riksantikvarieämbetets Fornsök

I Dackebygd: 1975 s 42 ff, 2009, sid 130 ff, 2011, sid 81 ff

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Traditionell och rödfärgad bebyggelse med husens orientering utmed vägen. Äldre ekonomibyggnader och stenkällare samt traditionella trädgårdar.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön. Element knutna till vägmiljön, som t.ex. stenmurar, järnring att binda hästarna i vid affären, hamlade träd och grindar.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen, trädgårdsgårdar och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Ett stort antal torpmiljölämningar.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna, samt tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Stolpabäck utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som **särskilt värdefulla** ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskingsförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- **Odlingslandskapet** kring Stolpabäck är värderat som klass 3 i bevarandeprogrammet "Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Emmaboda kommun", framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län 1995.

- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)
- Stolpabäck ingår i en utpekad vägsträcka som valts ut som en värdefull **vägmiljö** inom projektet "Vägen som kulturarv", framtaget av Länsstyrelsen i Kalmar län och Trafikverket.

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdena** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefulla bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Inom **huvudområdet** bör hänsyn tas till området kulturhistoriska värden. Gårdarnas byggnader med uthus och ekonomibyggnader som berättar om gånga tiders levnadsvillkor är viktiga. Ängsladorna tillhör denna äldre typ av ekonomi. Skyddsåtgärder som inte är traditionella material kan användas, t ex plåttak. Nybyggnader och tillbyggnader bör anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Stolpabäck från västra infarten. Gård med äldre bostadshus, stenmur med grind och höga lövträd (Stolpabäck 1:45).

Ladugård. Stolpabäck 1:45

Uthus, delvis med stenvägg. Stolpabäck 1:45

Stolpabäck 1:45 från öster.

Stolpabäck 1:44

Stolpabäck 1:44

Stolpabäck 1:50

Gamla lanthandeln, från en tid då man band hästen vid en järnring i stenmuren. Huset har byggts om till bostadshus och har inte kvar sin ursprungliga karaktär (Stolpabäck 1:37).

Stolpabäck 1:23 och gamla skolan. Den har påverkat många barns liv, och är bärare av många minnen, eller ett kollektivt minne. På så sätt har den ett kulturhistoriskt värde, även om byggnaden förändrats. Tillhörande utedass är också viktigt i en skolmiljö (Stolpabäck 1:22).

Stolpabäck 1:21, ett av byns ställen som inte var en egen gård, utan där ägaren försörjde sig på andra sätt, t.ex. med hantverk. Här bodde en period snickaren Viktor, med hustru Hilda, fyra barn och svärmor Cajs. Hus från tidigt 1900-tal, troligen delvis ombyggt på 1940-talet.

Uthus samt stenkällare till Stolpabäck 1:21

Den slingrande grusvägen med äldre sträckning, hamlade träd och rösen.

Till vänster i bild skolan Stolpabäck 1:22, rakt fram Stolpabäck 1:48, till höger skymtar 1:16.

Stolpabäck 1:48. Mindre gård. Här ska under en period slaktare Frans Karlsson Modig med hustru Ester och åtta barn ha bött. Frans som var torparson hade vunnit 5000 Kronor på en penninglott, som han använde för att köpa gården. Idag renoverad med utbytta ytor och material i äldre stil, med parstugans form tydlig.

Stolpabäck 1:16

Ladugård till Stolpabäck 1:16.

Stolpabäck 1:19

Stolpabäck 1:19

Ladugård, Stolpabäck 1:19

Länsstyrelsen
Kalmar län